

Світова торгівля і світогосподарські зв'язку стали набувати нову якість після великих географічних відкриттів в XV – XVI ст. Натомість великі географічні відкриття з'явилися результатом розвитку науки, техніки, економіки. Це – результат тривалого історичного поступу людства, створених продуктивних стл, що вели до більшої диференціації громадського виробництва та поділу праці як внутрі (князівств, герцогств), та й з-поміж них.

Глобалізація включає в себе такі етапи:

1. Етап світової торгівлі - географічні відкриття 15-16 століть, шляхом формування господарських зв'язків між країнами. Для нього характерні:

- домінування зовнішньої торгівлі в міжнародних економічних зв'язках;
- нерівноправність відносин й нееквівалентність обміну;
- відсутність стійких зв'язків та правової основи регулювання міжнародних економічних відносин;
- використання насилля у міжнародних відносинах.

Формується міжнародний поділ праці, спеціалізація.

2. Етап іноземних інвестицій починається з другої половини 19 століття. Для нього характерні:

- розвиток іноземного інвестування;
- удосконалення форм світової торгівлі;
- запровадження інтелектуальної власності (патенти, ліцензії), ноу-хау;
- виникнення нових форм зовнішньоекономічних зв'язків (міжнародна міграція робочої сили, науково-технічне співробітництво).

3. Етап економічної інтеграції (взаємне об'єднання виробничих процесів різних країн, застосуванн вертикальної і горизонтальної інтеграції; створення міжнародних економічних організацій тощо).

4.

Етап глобалізації (з другої половини 80-х років 20 століття). Якщо економічна інтеграція має переважно регіональний характер, то глобалізація стає планетарним явищем.

Глобальна економіка включає в себе такі головні елементи:

- міжнародну науково-технічну сферу;
- систему міжнародного виробництва;
- світовий ринок і міжнародну торгівлю;

- міжнародну валютно-фінансову систему.

Глобальна економіка може бути визначена як економіка ключові елемент якої мають інституційну, організаційну і технологічну можливість працювати як єдине ціле у реальному часі. До джерел економічної глобалізації відносять:

- науково-технічний прогрес;
- поширення форм економічної лібералізації
- феномен трансціоналізації.

Елементи глобальної економіки:

- Міжнародна науково-технічна сфера;
- Сфера (система) міжнародного виробництва;
- Світовий ринок;
- Міжнародна торгівля;
- Міжнародна валютно-фінансова система.

Міжнародні науково-технічні відносини найбільш концентровано реалізуються у формуванні світового ринку технологій, «ноу-хау», патентів і ліцензій, інжинірингових та інформаційних послуг. Відповідно до визначальних тенденцій світового економічного розвитку в сучасних умовах різко посилюється значення науково-технічних компонентів господарського зростання як факторів динамізації та якісного вдосконалення виробництва.

Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. 20 ст. американський економіст **Ф. Махлун** та японський дослідник **Т. Умесао**, проаналізувавши еволюцію людства з позиції прогресу знання, висунули тезу про становлення "інформаційного суспільства". *Ознаки* інформаційного суспільства з позиції довгострокових тенденцій економічного розвитку, та технологічного прогресу: 1) перетворення інформації на найважливіший економічний ресурс, що має глобальний характер і забезпечує підвищення ефективності, зростання конкурентоспроможності та інноваційний розвиток суб'єктів господарювання; 2) зростаючий вплив інформації на всі сфери людської життєдіяльності, перетворення її на предмет масового споживання населення; 3) інтенсивне формування інформаційного сектора економіки, який займає домінуючі позиції в новому суспільстві;

4) перетворення інформаційної сфери на фундамент, основу всіх видів економічної діяльності⁶⁰.

У 80 рр. 20 ст. акцентується увага на пріоритетності інтелектуальної діяльності та знань, тобто інформації, яка засвоєна людиною, у концепціях "економіки, заснованої на знаннях" /Д. Куа, Р. Кроуфорд, Г. Сакайя, Дж. Ходжсон та ін./.

Основними ознаками нового суспільного устрою є:

1) *заміщення праці знаннями, пріоритетність інтелектуальних, а не технічних навичок, перетворення економіки в систему, що функціонує на основі обміну т,а оцінки знань;*

2) *заміна трудової діяльності новим типом активності, заснованої на творчості;*

3) *перетворення суспільного виробництва в інноваційне, яке базується на використанні нових знань (або новому використанні знань), втілених у нових комбінаціях виробничих факторів, що уможлиблює отримання інтелектуальної ренти та нових конкурентних переваг;*

4) *перехід від технократичного до антропоцентричного принципу організації виробництва на основі відмови від авторитарного управління, жорсткого контролю над "частковим" виробником як додатком машини з метою активізації, розширення функцій учасників виробничого процесу як "універсальних" працівників, здатних здійснити верифікацію, оцінку та творчий синтез інформації;*

5) *деструкція основ приватнокапіталістичного привласнення на основі формування власності на інформацію та знання, яка "кидає виклик межах виключної та індивідуальної власності", унеможливаючи відокремлення капіталу від праці та породжуючи плюралістичні соціально-економічні відносини нової якості;*

6) *прихід на зміну "людині економічній" багатовимірної "людини творчої", формування нових пріоритетів розвитку особистості на основі відмови від максимізації матеріального добробуту на користь розвитку духовних потреб,*

⁶⁰ Леонідов І.І. Історія економіки та економічної думки: опорний конспект лекцій / За ред. В.М. Тарасевича. –Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. –76 с.

самоствердження через засвоєння і використання нової інформації та знань;

7) *утвердження проз'юмеризму*, за якого стираються відмінності між вільним та робочим часом, оскільки виробнича діяльність на основі творчої праці стає формою безпосереднього задоволення духовних потреб особистості, спрямованих на саморозвиток, самовдосконалення та самовираження;

8) *формування нового типу економічної влади*, за якого відношення до засобів виробництва перестає бути вирішальним фактором впливу у суспільстві та суспільним привілеєм, оскільки істинна влада знаходиться у процесі осмислення інформації, а не в певній посаді, управлінській функції;

9) *утвердження знання та інформації як стратегічних ресурсів*, які на відміну від традиційних не мають ознак вичерпності та рідкісності. Основною умовою, яка лімітує використання цих ресурсів, стають специфічні якості людини, пов'язані з наявністю або відсутністю здатності до інтелектуальної активності як форми накопичення, переробки і генерації нових знань.

Нині інформаційні технології перетворилися на найдинамічнішу галузь світової економіки з 8-відсотковим щорічним зростанням. Їх частка у ВВП провідних країн світу перевищує 10 %. Обсяг світового ринку інформаційних технологій становить близько 1 трлн. дол.⁶¹.

12.2. Нове кейнсіанство

У 80-х рр. ХХ ст. означилась тенденція теоретичного відокремлення переважно представників монетарного посткейнсіанства від загального напрямку посткейнсіанства у вигляді **нового кейнсіанства**. Початком використання в науковому вжитку терміна "нове кейнсіанство" акцентувались його суттєві відмінності від неокейнсіанства 50—70-х рр. і посткейнсіанства 60—70-х рр.

ідеї нового кейнсіанства належать таким американським економістам, як Брюс Грінвальд, Джозеф Стігліц

⁶¹ Там же

(Стенфордський університет), Джордж Акерлоф і Жанет Йеллен (університет Берклі), Олів'є Бланшар і Джуліо Ротемберг (Массачусетський технологічний інститут), Марк Гертлер (університет Вісконсін-Медісон), Бен Бернанк (Прінстонський університет), Грегорі Манків (Гарвард) та ін.

Нове кейнсіанство об'єднує з посткейнсіанством і відрізняє від неокласичної школи визнання наявності стійких факторів макроекономічної нестабільності ринкової економіки, існування в ній неповного використання ресурсів та необхідності вдосконалення коригуючого впливу державного регулювання економіки.

До початку 80-х рр. в кейнсіанстві не була розроблена проблема мікроекономіки. Вона залишалася прерогативою неокласики і саме за це кейнсіанство все більше піддавалося критиці як з боку монетаристів, так і з боку представників нової класичної макроекономічної теорії. Посткейнсіанці також не використовували неокласичних ідей і категоріального апарату. Нові кейнсіанці, на відміну від своїх попередників, вдосконалюють методологію економічних досліджень шляхом залучення як неокласичних ідей, так і відповідного категоріального апарату, використовують формально-математичний апарат загальної рівноваги.

Нове кейнсіанство починає вивчати крім аналізу і проблем ефективного попиту аналіз ринків капіталу, праці, товарів та раціональної поведінки господарських агентів в умовах макроекономічної невизначеності та неповноти економічної інформації.

У центрі уваги нового кейнсіанства — аналіз проблем, породжених активним впливом фінансової сфери та грошового фактора на макроситуацію.

З позицій нового кейнсіанства суттєвою основою макроекономіки є розвиток сучасної теорії ціноутворення з урахуванням умов існування великих фірм, сильних профспілок і колективних договорів, а також втручання держави в цей процес. Нові кейнсіанці враховують, що сучасна економіка має договірний характер, а звідси — низька рухливість та негнучкість цін. Стійкістю характеризується і заробітна плата як головний елемент витрат, виходячи з яких складаються ціни на

продукцію. Таким чином, нові кейнсіанці вважають, що кейнсіанська теорія сьогодні — це теорія малорухомих цін і заробітної плати, що це саме той ланцюг, який потребує дослідження при аналізі стійкої інфляції.

Таким чином, на сучасному етапі еволюція кейнсіанства у вигляді нового кейнсіанства відбувається у формі активного зближення з ідеями неоконсерватизму — цієї сучасної форми еволюції неокласичного напрямку. У мікро-теорії різниця стає мінімальною, посилюється тенденція до синтезу в аналізі цілої низки питань — поведінки економічних агентів на окремих ринках, очікуваннях, ризику, невизначеності. У макротеорії залишаються розбіжності, але й тут спостерігається вплив ідей неоконсерватизму: першочергова увага до аналізу грошей, фінансової сфери, ринків. Життєздатність цього нового синтезу перевірить його практичне застосування у державному регулюванні ринкової економічної системи початку третього тисячоліття.

Американське монетарне кейнсіанство сформувалося на межі 60-70-х рр. ХХ ст. зусиллями таких американських економістів, як Р. Клауер, Аксель Лейонхуфвуд (1933), П. Девідсон, Хайман Філіп Мінскі (1919 – 1996), Сідні Вайнтрауб (1914 – 1986), В. Чік, Л. Р. Рей, Ф. Ерестіс та ін. Зasadничим положенням вчення монетарних кейнсіанців стала „теорія грошової економіки”, основи якої були закладені ще Дж. М. Кейнсом.

Суть теорії грошової економіки полягала в наступному. Ринкова економіка – це економіка виробництва. Процес виробництва займає досить тривалий період часу. Ринкова економіка рухається в одному напрямку - від незмінного і відомого минулого до невідомого і невизначеного майбутнього. З метою мінімізації невизначеності майбутнього господарюючі суб'єкти створюють певні інституції, в першу чергу такі, як форвардні угоди і гроші.

Монетарні кейнсіанці – майже єдина школа макроекономіки, яка вважає, що маса грошей визначається не зовнішніми (екзогенними) по відношенню до приватного сектора чинниками (Центральним банком), а формується ендогенно – створюється всередині економіки за рахунок взаємодії

економічних суб'єктів приватного сектору, перш за все корпорацій і комерційних банків.

В 70-х рр. ХХ ст. в таких країнах як Англія, Канада, Італія та ін. формується так зване калецькіанське посткейнсіанство. Воно отримало свою назву від прізвища відомого польського вченого-економіста Міхала Калецького (1899-1970), який іще на початку 30-х рр., досліджуючи проблеми заощаджень, інвестицій і зайнятості, прийшов до висновків, які в більшості випадків були аналогічними до економічного вчення Дж. М. Кейнса, а в окремих – значно глибшими і змістовнішими. Саме творчий доробок М. Калецького разом із вченням Дж. Кейнса справив значний вплив на формування посткейнсіанства.

М. Калецький виступив з різкою критикою неокласичної теорії ціноутворення і запропонував свою альтернативну теорію. На його думку, головним чинником ціни виступає не процес оптимізації на основі граничних величин, а ринкова (монопольна) влада фірми. Монопольна влада ж залежить від інтенсивності нецінових чинників, перебігу ділового циклу, сили і згуртованості профспілок.

Неорікардіанське посткейнсіанство /Дж.Акерлоф, Дж.Стіглець/ аналізує ринки товарів через призму "витрат меню" та недосконалої конкуренції, опрацювало теорію "імпліцитних контрактів" (зовнішніх контрактів), "пошуку ефективної заробітної плати", концепцію інсайдерів та аутсайдерів.

12.3. Неінституціоналізм

Після Другої світової війни відбулось відродження інституціоналізму на дещо інших засадах. Якщо неокласики і кейнсіанці сперечались щодо межі втручання держави в економіку, то інституціоналісти знайшли нові об'єкти дослідження: місце і роль в економічному житті НТР, інформації, влади, політики та ін.

Соціальний (індустріально-технологічний) інституціоналізм пов'язують з Джон Кеннет Гелбрейт (1909–2006) американський економіст, радник президента США Кеннеді. У своїх перших працях він розробив концепцію «врівноважувальної сили»,

пропагував «суспільство добробуту». Проте згодом, зокрема у «Новому індустріальному суспільстві» (1967), він розвивав концепцію «індустріального інституціоналізму». Він створює модель нового індустріального суспільства, характерними рисами якого є: основа розвитку суспільства в умовах НТР – інститут великих корпорацій, “плануюча система”; зміна реальної влади в корпораціях від власників капіталу до техноструктури, яку становить інженерно-технічний персонал; перебудова цільового спрямування виробництва з максимізації прибутку на підтримання постійного економічного зростання. Наявність проблем макроекономічного характеру (неефективність використання ресурсного потенціалу, інфляція, мілітаризація), що знижують регулюючу роль ринкового механізму і викликають необхідність планування.

До основних теорій неінституціоналізму належать:

- 1) теорія трансакційних витрат;
- 2) економічна теорія прав власності;
- 3) теорія суспільного вибору.

Американський економіст англійського походження Р. Коуз (1910–) одержав Нобелівську премію (1991) за праці з проблем трансакційних витрат – «Природа фірми» (1937), «Суперечка про граничні витрати» (1946), «Проблеми соціальних витрат» (1960).

Одна з найважливіших заслуг Р. Коуза полягає у тому, що він визначив і запровадив у науковий обіг категорію трансакційні витрати – витрати на пошук інформації про ціни, попит, необхідних партнерів, укладання контрактів тощо. Це знаменувало появу в інституціоналізмі так званого контрактного підходу до теорії інститутів, що зумовило виникнення нової междисциплінарної науки: поєднання права, економічної теорії та організації.

Господарська система – це своєрідно впорядкована система зв'язку між виробниками матеріальних і нематеріальних благ та послуг і споживачами. Координацію цього зв'язку, тобто прийняття рішення, що виготовляти, як виготовляти, для кого виготовляти, можна здійснювати двома способами: спонтанним, або стихійним, і ієрархічним.

Спонтанний порядок – це ринок, інформацію про стан якого розпорошено, а пошук її потребує значних витрат.

Іншим способом одержання інформації є ієрархія, тобто система, коли з одного центру спрямовується низка наказів і доручень. Ієрархічна система має місце в будь-якій фірмі, на чолі ієрархії може бути й держава. У цьому разі виробники не шукають інформації, вони одержують наказ, що забезпечує скорочення трансакційних витрат. Проте це стосується не кожного централізованого керівництва.

Скорочення трансакційних витрат, а отже підвищення ефективності функціонування економіки, забезпечується існуванням правових норм і їх дотриманням. Зв'язок між юридичними нормами (правами власності) і трансакційними витратами було сформульовано Р. Коузом у його знаменитій теоремі. Вчений зазначив, що визначення прав власності є важливою передумовою ринкових угод.

Своєрідність економічної теорії прав власності полягала в трактуванні власності та її використання як методологічної й теоретичної основи економічного аналізу. Поняття «власність» прихильники теорії замінили терміном «право власності». Власність як така не є ресурсом, а тільки комплексом прав (принаймні часткою такого права) на використання ресурсу (право володіння, користування, управління тощо). Крім того, категорія власності виводиться з проблеми обмеженості ресурсів. Ті ресурси, кількість яких не обмежена, не стають об'єктом власності. З приводу їх використання між людьми не виникає ринкових відносин.

Права власності мають бути чітко визначені, і саме вони стають об'єктом купівлі і продажу. Їх у кінцевому підсумку придбають ті, хто більше цінує забезпечені ними можливості виробництва і здатний одержувати від них більшу користь.

Слід звернути увагу на ще один важливий висновок Коуза. Для успішного функціонування ринку, наголошував він, важливе значення мають як трансакційні витрати, так і права власності. Якщо трансакційні витрати невеликі, а права власності чітко визначені і їх додержують суб'єкти господарювання – ринок здатний до саморегулювання.

Теорія суспільного вибору сформувалась у 60-х рр. Її автором визнають видатного американського економіста Дж.-М. Б'юкенена (1919–), який опублікував багато праць на цю тему, зокрема «Формула згоди» (1962), «Теорія суспільного вибору» (1972), «Свобода, ринок і держава» (1986) та ін.

В основу теорії суспільного вибору покладено ідею виявлення взаємозалежності політичних і економічних явищ, застосування економічних методів до вивчення політичних процесів. Дж.-М. Б'юкенен виходить із припущення, що принцип раціональної економічної поведінки людини можна застосувати для дослідження будь-якої сфери діяльності, пов'язаної з необхідністю вибору, у тому числі для дослідження політичних процесів.

Політику Дж.-М. Б'юкенен трактує як обмін. Різниця між ринковим і політичним обміном полягає у тому, що на ринку відбувається взаємовигідний обмін, а в політиці – ні. Завжди існує політична нерівність, зумовлена економічними причинами. Це – нерівність прав і можливості одержання інформації, її свідоме перекручування, схвалення чиновниками, парламентарями рішень у власних інтересах, діяльність організованих груп тиску (лоббі), які часто працюють усупереч справжнім суспільним потребам.

З огляду на ці суперечності прихильники теорії суспільного вибору пропонують реформування політичної системи з поширенням ринкових відносин на політичну сферу. Політика, наголошували вони, може і мусить будуватись на таких самих взаємовигідних договірних умовах, як і ринковий обмін.

Отже, можна визначити, що в цілому неоінституціоналізм не мав єдиної теоретичної основи, проте йому притаманні певні спільні риси:

- 1) критичний аналіз ортодоксальних теорій, побудованих на розробленні альтернативних програм;
- 2) спроба інтегрувати економічну теорію з іншими суспільними науками;
- 3) намагання вивчати не стільки функціонування системи, скільки її розвиток (трансформацію капіталізму);

4) аналіз економічних відносин не з позицій так званої економічної людини, її розрізних дій, а з позицій організації суспільства, держави;

5) намагання посилити суспільний контроль над бізнесом, визнання необхідності втручання держави в економіку.

12.5. Неомарксизм

Неомарксизм (або західний марксизм) — філософські та соціологічні теорії 20 ст., що намагалися продовжити й модернізувати вчення марксизму з врахуванням новітніх течій філософської думки, таких як фрейдизм, соціальну філософію Макса Вебера тощо.

До неомарксизму належать:

- франкфуртська школа, зокрема фрейд-марксизм;
- аналітичний марксизм;
- структурний марксизм Луї Альтюссера та інші.

Засновниками "неомарксизму" вважають Дьєрдя Лукача (Югославія) і Антоніо Грамші (Італія). Неомарксистські пошуки загалом не узгоджуються із марксизмом-ленінізмом, тому неомарксизм розглядався в СРСР як частина буржуазної філософії. До цього напрямку, що переважно апелює до ранніх праць К. Маркса, до проблем відчуження, належать теоретики франкфуртської школи (Теодор Адорно, Юрген Хабермас), пов'язані з цією школою фрейд-марксистки (Вільгельм Райх, Г. Маркузе, Е. Фромм), марксистки-екзистенціалісти (Жан Поль Сартр, Моріс Мерло-Понті), група "Праксис" і багато інших.

Другий напрям у неомарксизмі представлений марксистами-сцієнтистами. Його прибічники вважають марксистське вчення недостатньо науковим. Неомарксистки-сцієнтисти апелюють, як правило, до економічних праць зрілого К. Маркса, до його матеріалістичної гносеології та аналізу соціальних класів. Представниками є Луї Альтюссера (Франція) і його послідовників, а також течію аналітичного марксизму, що прагнуть переформулювати категорії історичного матеріалізму на основі методів сучасної науки; моделювання, функціонального підходу, теорії ігор, структурації, модальної логіки тощо. Представниками цієї течії можна назвати

соціального філософа Лоуренса Коена (Велика Британія), соціологів Джона Блстера (Велика Британія) і Джона Ремера (США) та ін.

Існує також велика плеяда неомарксистів, що не належать до двох зазначених вище напрямів. Це ті, хто орієнтується на дослідження проблем "третього світу", аналіз капіталізму як світової системи, вивчення питань фемінізму тощо.

Постіндустріальний розвиток провідних країн світу неможливий без досліджень широкого спектру соціально-економічних проблем. Формуються та удосконалюються теорії які висвітлюють велике коло назрівши проблем, а саме:

- удосконалення марксистської теорії циклу та концепції М. Кондратьєва про довгохвильові коливання економічної кон'юнктури (П. Боккара, Л. Фонтвей (Франція), Е. Манделя (Бельгія), Е. Альтфатера (Німеччина);

- пошук демократичної альтернативи й соціального ідеалу стосовно розвитку західного суспільства - соціал-демократи К. Шумахер, Е. Олленхауер, Ф. Фартманн, Н. Вичорек, В. Майснер, К. Цинн (Німеччина);

- трансформація економічної системи й гуманізація всіх сторін життя людини - радикальна політекономія П. Барана, П. Суїзі, Ч. Мілса, Г. Маркузе, Е. Фромма (США), Р. Ебінхаузена, Р. Вінкельмана (Німеччина), А. Раттансі (Великобританія) тощо.

Радикальна політекономія охоплює: 1) розвиток теорії економічної експлуатації робітників і економічної стагнації суспільства; 2) соціально-економічні проблеми та їх вирішення: взаємовідносини між споживачами і виробниками, загострення суперечностей між ними (П.Баран, П.Суїзі, Е.Мандел); 3) аналіз соціально-економічних проблем впливу людини на зовнішнє середовище, відчуження від процесу праці, дегуманізацію (Ч.Мілс, Г.Макрузе, Е.Фромм)⁶²

⁶² Леонідов І.І. Історія економіки та економічної думки: опорний конспект лекцій / За ред. В.М. Тарасевича. –Дніпропетровськ: НМетАУ, 2008. –76 с